

Woordenschatdidactiek

Woordenschatonderwijs is het meest effectief als er veel mogelijkheden zijn om impliciet nieuwe woorden te leren in een rijke, uitdagende leeromgeving, waarbinnen interessante thema's aan bod komen en daaraan expliciet woordleren wordt verbonden. Hands-on leren door spel, onderzoek, dingen maken en de buitenwereld in te gaan, zorgt dat er vanuit ervaringen en beleving woorden naar boven komen, waarvan je niet wist dat je ze wist!

Een strakke benadering van de viertakt van Verhallen laat veel kansen op woordenschatverwerving liggen (Van den Branden). Beter is het wanneer de leerkracht de hele dag door alert is op kansen om woordenschat aan te bieden, zichtbaar te maken, uit te breiden, te verdiepen en te herhalen.

Expliciet stilstaan bij woorden is zeker belangrijk, maar zien we als één van de elementen van een rijke interactie over spel en onderzoek. Woordenschatuitbreiding blijft een onderdeel van taal leren en ontwikkeling in brede zin. Wij zien woordenschat als een dimensie van alle rijke interactie tussen leerkracht en leerlingen onderling. Als onderzoeksactiviteiten en spelverhalen worden opgebouwd m.b.v. de 5 impulsen en begeleid met de 3 V's worden nieuwe woorden, woordcombinaties en schooltaalwoorden niet alleen goed in de steigers gezet, maar ook voldoende herhaald om tot actief gebruik te leiden.

Woorden leren is dus niet zozeer een proces van cognitieve verbindingen maken tussen woord en betekenis, maar woorden leren is veel meer een onderhandelingsproces waarbinnen culturele, conventionele betekenissen worden toegeëigend.

Een holistische kijk op ontwikkeling.

Voor woordenschat betekent dat niet alleen holistisch kijken naar het taallerende kind, maar ook een holistische kijk op onderwijsleerprocessen.

Dat betekent samenhang tussen vak- en vormingsgebieden aanbrengen en verbindingen maken tussen wereldoriëntatie inhoud/concepten taaldenken, mondelinge taal en schriftelijke taal en woordenschat.

Er ontstaan variabele leertrajecten. Niet alle leerlingen leren dezelfde woorden op dezelfde manier en in hetzelfde tempo. Dit hangt van verschillende factoren af, waarbij onderwijsbehoeften en betekenisverlening, gretigheid om nieuwe woorden te leren, leesvaardigheid en de reeds aanwezige woordenschat een rol spelen.

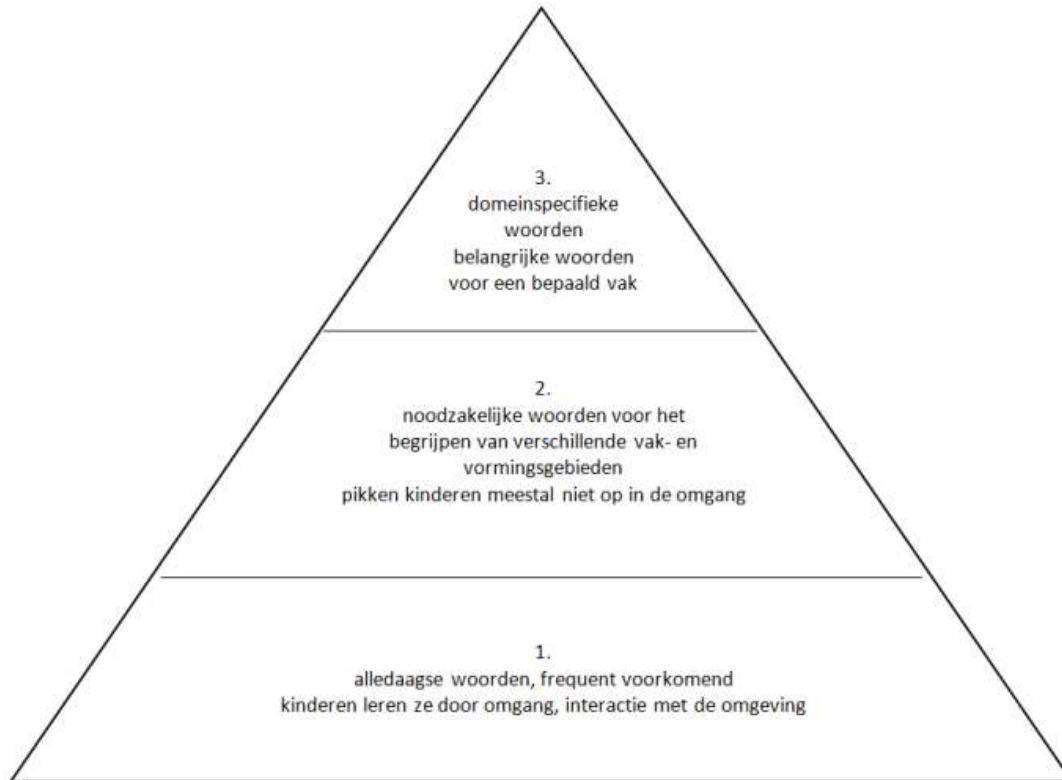
Hoofdpijnen van een aanpak en een didactiek

Op school gaat het dus om het leren van academische begrippen. Woordbetekenissen waarmee de leerlingen effectief kunnen communiceren over wereldse onderwerpen, complexe situaties, pittige teksten en verhalen.

Nog niet zo lang geleden noemden we dat de schooltaal. Natuurlijk is er ook informele taal en woordenschat in elke klas, maar daarover gaat het bij het leren van academische begrippen niet.

Het gaat dus om het woorden kunnen geven aan een onderwerp/inhoud waarbij het hier en nu wordt overstegen en relaties duidelijk gemaakt worden verbonden aan complexe thema's, gebeurtenissen, verwachtingen en ideeën. En dan gaat het dus om de woordkeuze die daarbij past. Om woordkeus in kaart te brengen gebruiken wij het model van Beck, McKeown en Kucan (2000 Bringing words to life).

In dit model worden woorden in drie groepen ondergebracht.

Beck, McKeown en Kucan (2013)

We besteden vooral aandacht aan woorden in laag twee en drie. Deze woorden vragen om instructie, natuurlijk steeds verbonden aan begrijpelijke, helpende contexten, bijvoorbeeld gesprekken over een experiment, spel of een gelezen boek of tekst. Woorden leren gaat niet van de ene dag op de andere, een woord goed kennen ook niet.

Denk maar eens aan een woord als 'relatie' en bedenk hoe je dat woord zou omschrijven en bedenk welke betekenissen je er aan geeft, ook qua diepte en persoonlijke invulling (bijvoorbeeld als je eigen relatie slecht is of net verbroken).

Dit selecteren van woorden voor aandacht, gesprek en instructie is zeer belangrijk om verschillende redenen:

1. Niet alle woorden kunnen worden onderwezen: er zijn te veel woorden en weinig tijd
2. Gerichte selectie geeft kansen op reflectie: welke woorden voor welke leerlingen
3. Gerichte selectie geeft kansen op reflectie op diepte van de woordkennis
  - Ongeveer snappen in de context
  - Preciezer begrijpen in de context
  - Actief inzetten in verschillende contexten

Daarnaast is nog van belang bij het selecteren in de tweede laag:

- Kies nodige, onmisbare woorden voor het oplossen van een kwestie in je thema of spelverhaal
- Bepaal onmisbare woorden voor een goed begrip van een boek, tekst, film
- Kies woorden voor je eigen verhalen, teksten, tekeningen

Er zit geen volgorde of leerlijn in woordenschat in de gebruikelijke zin van het woord.

Er zijn natuurlijk wel makkelijker of meer complexe woorden, maar er is geen vaste volgorde waarin we woorden zouden moeten leren in laag 2.

Soms is er een volgorde (hiërarchisch) binnen een vakdomein aan te wijzen; bijvoorbeeld bij geografie: steeds complexere begrippen rond kaart lezen.

Allerlei woordlijsten en woordfrequentielijsten kunnen helpen bij selectieprocessen, maar uitgangspunt blijft dat het gaat om functionaliteit, onmisbaarheid, gedifferentieerd en gekoppeld aan de reeds bestaande woordenschat en ervaringskennis.

Dit betekent voor het werken in de HOREB dat we op twee plekken acties voor woordenschatuitbreiding noteren:

1. In het Activiteitenboek: Bij het ontwerpen van het nieuwe thema kunnen de specifieke woorden die je op het oog hebt bij spel en onderzoeksactiviteiten al in de cirkel genoteerd worden. Op deze manier komen ze in 'de grijze balk' terecht. Daarnaast kun een speciale notitie van specifieke woorden bij boeken en teksten maken in het formulier 'Spullen, boeken en teksten'.
2. In het logboek: Bij iedere begeleide activiteit is woordenschat natuurlijk actueel, zeker als de leerkracht met een lees-, schrijf- of gespreksactiviteit aan de slag gaat. Bij de doelen noteert de leerkracht: M – B – T – W → Bij de 'W' staan de noodzakelijke, onmisbare en academische woorden genoteerd.

Woorden semantiseren, de betekenis helder krijgen

Woorden die van belang zijn worden nadrukkelijk gesemantiseerd door semantiseringsactiviteiten.

De leerkracht hanteert daarbij verschillende technieken van talige en niet talige aard. Het liefst gecombineerd met elkaar en toegepast in begrijpelijke contexten.

Talige technieken:

- Concrete uitleg
- Herhalen van het woord
- Openen van de verbindingen (het cluster of begrippen-netwerk)
- Verbinden met beschikbare woordkennis (eerder aangeboden woorden en eigen woorden van de leerlingen)
- Oproepen nieuwsgierige houding: "He, jij hebt ook weerbarstig haar zeg"

Niet-talige technieken:

- Uitbeelden, dramatiseren
- Handelen met objecten
- Tekenen
- Schematiseren
- Illustraties, foto's, filmpje

De leerkracht zorgt voor rijke semantisering in kleine groepen leerlingen of met de hele groep interactief.

Woordenschatontwikkeling is geen vak apart, maar altijd verbonden blijft aan spel, onderzoek, R/W of L/S-activiteit.

In gesprekken over de onderwerpen die aan de orde zijn, waarvoor de nieuwe woorden bouwstenen zijn, zitten natuurlijk volop consolideringskansen voor nieuwe woorden.

Woordenschat uitgewerkt bij:

- a. Spel en onderzoek
- b. Lezen en schrijven
- c. Rekenen/Wiskunde

Spelactiviteiten en onderzoek zorgen er altijd voor dat het leren van nieuwe woorden en begrippen niet alleen door het hoofd geleerd worden, maar ook door hand en hart te gebruiken.

Spel en onderzoek leveren begrijpelijke en uitdagende contexten voor taal en meer specifiek het leren van woorden en woordcombinaties. Als kinderen betrokken handelen, spelen en onderzoeken krijgt de leerkracht, leerkracht of leerkracht zicht op het actuele niveau van het kind van het begrijpen en gebruiken van woorden die nuttig en nodig zijn.

Door mee te doen aan deze activiteiten krijgt de leerkracht de professional kansen om:

- Goed te observeren om te achterhalen welke woorden de leerling begrijpt en gebruikt en welk geleerd moeten worden
- Adequaate taalaanbod te doen
- Nieuwe woorden te semantiseren en voldoende te gebruiken in verschillende activiteiten
- Kinderen uit te dagen nieuwe woorden te gebruiken in hun spel of onderzoek

Effectief taalonderwijs wordt vormgegeven in een betekenisvolle context, waarin de leerling speelt, handelt, onderzoekt en er zich een narratief ontwikkelt, waarin taal en taalaanbod begrijpelijk wordt.

Voorbeeld: Benzine tanken in groep 1-2 (Emmaus, Rotterdam - Activiteitsmail 16 nummer 3).

Twee kinderen spelen met auto's en de garage. Leerkracht Marie speelt mee. Haar auto stopt: "O, mijn auto stopt, ik heb geen benzine meer. Wat nu?"

Eén van de leerlingen snapt wat er aan de hand is maar weet niet precies hoe tanken gaat en hoe een benzinepomp werkt.

De leerkracht stelt voor op internet op zoek te gaan naar illustraties van benzinepompen. De uitgeprinte plaatjes worden bekeken en besproken. Marie doet taalaanbod waarbij woorden als tanken, benzinepomp, slang, maar ook een ruimtelijk begrip als waar; waar zit de slang, waar staat de auto, waar zit de tankdop in de auto. Met kosteloze materialen maken de kinderen een benzinepomp waarmee zij weer verder kunnen spelen.

Kenmerken van taalaanbod: 3 B's

- Betrokkenheid - aansluiten bij de betrokkenheid van de leerlingen
- Begrijpelijkheid - functioneel in een begrijpelijke context
- Boven het niveau - net iets boven het niveau van de leerlingen

Semantiseren:

- Betekenis geven door woorden in te zetten bij het verwoorden van doelgerichte handelingen
- Woorden uit te leggen
- Attributen en illustraties te gebruiken
- Woorden uit te beelden

Gebruik en herhaal ook woordcombinaties, zoals waar staat de pomp of de pomp staat daar. Er is gradatie in woordkennis Het is goed als de professional daar weet van heeft. Denk aan:

- Woordbetekenis in het gebruik begrijpen
- Woordbetekenis correct gebruiken (bijvoorbeeld verschil liggen, zitten)
- Woordbetekenis correct gebruiken in verschillende contexten (bijvoorbeeld de hengel heeft een lijn, juf doet aan de lijn)
- Bewuste relaties tussen woordbetekenissen maken en deze in argument of betoog onderbrengen

Voorbeeld: Stoffenonderzoek in groep 6 van leerkracht Rosina (Activiteitmail jrg 16, nummer 2)
In de klas van leerkracht Rosina bruist het van energie. De hele klas is bezig met het thema 'Mode'. De leerlingen worden modeontwerper en moeten om deze rol goed te kunnen vervullen heel wat onderzoek doen.

Eén van de onderzoeksactiviteiten is het stoffenonderzoek rond vragen als welke stoffen zijn er allemaal, welke stoffen zijn geschikt voor bepaalde kledingstukken en hoe moeten we de stoffen wassen voordat we ze kunnen gebruiken. Rosina maakt groepjes leerlingen met elk een hele stapel lappen en gebruikte kleding.

De groepen gaan aan de slag met de volgende activiteiten:

- In overleg worden de stukken gesorteerd en geordend
- Bij de kledingstukken worden labels gelezen en infographics over de samenstelling van stoffen en wasvoorschriften
- Rooster maken voor het wassen in de wasruimte
- Het wassen, gebruik van de machine

In dit voorbeeld is het aandeel van de leerkracht m.b.t. de woordenschatuitbreiding vooral gericht op het gebruik van de labels en infographics. Door de kleding echt te wassen, krijgen de leerlingen de kans hier nieuwe kennis toe te passen en woordbetekenissen in te zetten. In de wasruimte ontstaan gesprekken als: "Hé jongens dit kan niet op 60 hoor! Is dit niet te veel wasmiddel?"

Spel en onderzoeksactiviteiten zijn bij uitstek geschikt om complexe woorden te leren (laag 2 en 3), die nodig zijn om vakken en domeinen te begrijpen. Bij het plakken van de band in de fietsenwerkplaats komen niet alleen de woorden aan bod die bij deze routine horen, maar komen ook woorden uit het domein van techniek, zoals materiaalsoorten, gebruik van instrumenten zoals bandenlichters en de fietspomp en ruimtelijke begrippen, zoals voor- en achterband, onder water, eerst ... en dan ...

Rol van pm'er/leerkracht

Het aandeel van de professional voltrekt zich op drie terreinen:

1. Inrichten van een rijke speelleeromgeving voor spelverhalen, thema's en onderzoeksactiviteiten, waarin betekenisvolle scripts en kwesties aan bod komen die mondelinge communicatie en woordenschat uitlokken. Woordenschat zichtbaar maken hoort daarbij.
Denk aan fotoscripts met zinnen en woorden erbij in de spelsetting.
Woordenmuren rond subthema's of bij onderzoeksplekken.
Naast een rijke materiele speelleeromgeving gaat het ook om het inrichten van een sfeer in de groep waarin woordenschatverwerving vanzelfsprekend bij elke activiteit of gebeurtenis aan bod kan komen, interessant is en uitdagend.
Het klimaat in de klas is veilig om met woorden te experimenteren, woordbetekenissen

te opperen zonder afgerekend te worden op fout of te weinig. Er is veel ruimte voor mondelinge communicatie en 'spelen' met taal.

2. Inrichten van een uitdagende, dialogische gespreksvoering.
Interactie die ook taalverwervingsgericht is en daarbij woordenschatverwerving stimuleert moet aan bepaalde eisen voldoen.

De Haan verwijst naar onderzoek van Henrichs en Leseman. Deze auteurs geven twee kenmerken aan academische taal bij jonge kinderen:

- Woorden gebruiken die bij het onderwerp horen (bijvoorbeeld luchtdruk bij het oppompen van je band)
- Wetenschappelijk redeneren

Bij woordgebruik gaat het om woorden uit laag 2 en 3 en om lexicale diversiteit daarmee bedoelen wij of het kind veel verschillende woorden gebruikt.

Het werk van De Haan, Van der Veen en Damhuis levert duidelijke aanwijzingen voor leerkrachten op.

De belangrijkste zijn:

- Maak gesprekken dialogisch, activeer de leerlingen om een inbreng te hebben
- Maak duidelijk wat het gespreksonderwerp is verbonden aan het spel, thema, onderzoek, kwestie
- Geef deelnemers tijd en ruimte voor het uiten van hun ideeën en gedachten
- Activeer uitwisselen, samen redeneren
- Revoice regelmatig zodat iedereen mee kan blijven doen
- Stel open vragen waardoor academische taal kansen krijgt
- Geef steeds aandacht aan de inhoud en geef daarbij taalaanbod en goede positieve feedback

3. Expliciete woordenschatactiviteiten

Hierbij gaat het om het expliciete woordenschatonderwijs, waarbij de leerkracht instructie en herhaling verzorgd rond nieuw te leren woorden.

De leerkracht kiest die woorden die nuttig en nodig zijn om het spel te verdiepen, de film te begrijpen of van het verhaal te genieten en te begrijpen.

Bij jonge leerlingen die nog niet lezen, gebeurt dit uiteraard mondeling, waarbij de instructie er altijd op gericht is de leerling actief te betrekken op de nieuwe woordbetekenissen. De leerkracht zorgt voor heldere semantisering/uitleg en verbindt daar ook vragen/kleine opdrachtjes aan; bijvoorbeeld zoals de pm'er die uitlegt wat verbaasd betekent, haar peuters ook vraagt: "Zou jij verbaasd zijn als ...; was jij verbaasd toen ..."

Zo'n woord komt dikwijls aan de orde bij het voorlezen van goede prentenboeken, verhalen en informatieve boeken. Het woord heeft dus een context die begrijpelijk is en de mondelinge instructie/uitleg van de volwassene wordt daaraan verbonden. De nieuwe woorden moeten ook verbonden worden aan meerdere en andere contexten.

Gevarieerd semantiseren en de woorden direct laten gebruiken liggen in elkaars verlengde.

Denk daarbij aan:

- Vragen stellen, naar een voorbeeld vragen
- Wel of niet laten kiezen (bijvoorbeeld ongezond is het om vet te eten)

- In een zin gebruiken
- Welke woorden horen erbij

De nieuwe woorden moeten terugkomen in activiteiten, waarin ze gebruikt worden, denk daarbij aan gesprekken, regisserend spel, verhalen vertellen en tekenen.

Als de pm'er of leerkracht zicht wil houden op de receptieve en productieve beheersing kan dat natuurlijk door goed te observeren tijdens deze activiteiten en door controletaken toe te passen. Daarbij gaat het om het stellen van vragen direct naar de betekenis

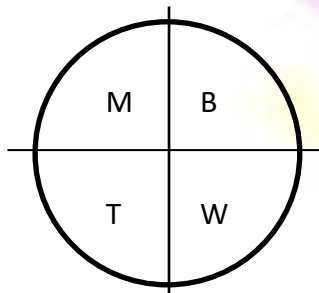
- Is een stoute hond een hond die goed luistert naar zijn baasje?
- Wat doet een stoute hond?
- Kun jij een voorbeeld geven van een stoute hond?
- De hond van Joep graaft een gat in de tuin. De hond is ....
- Wat hoort bij stout zijn: goed luisteren, niet luisteren, verstoppertje, op een bot kluiven

Oudere leerlingen zijn voor het woordenschaataanbod en het leren van nieuwe woorden niet langer louter aangewezen op de mondelinge input van hun leerkracht. Zij kunnen zelfstandig media gebruiken, zoals informatieve teksten, websites, internetteksten en filmpjes. Toch blijft de rol van de leerkracht van belang. Ook voor leerlingen in de midden- en bovenbouw geldt dat woordenschat expliciete aandacht van de leerkracht vraagt. De woordenschatinstructies zijn er vooral op gericht leerlingen uit te dagen hun woordbetekenissen te verdiepen en te verankeren. Dit gebeurt door leerlingen te vragen woorden in verschillende contexten te gebruiken, woorden in verschillende begrippen netwerken op te nemen en veel te praten met elkaar over zulke relaties.

Woordenschat uitgewerkt bij lezen en schrijven

Woordenschat speelt bij leren lezen en schrijven een belangrijkste rol zowel bij activiteiten voor beginnende geletterdheid bij 2-4 jarigen als later bij het zelf gaan lezen en schrijven.

Bij technisch lezen en lezen met begrip is de passieve en actieve woordenschat van leerlingen een essentieel onderdeel. Woorden die je kent (soms passief) zorgen voor sneller en accurater lezen én een beter begrip. Om deze onderlinge en wederkerige relaties te benadrukken gebruiken wij het vierveldenmodel (voor uitleg van het vierveldenmodel, zie de HOREB bibliotheek onder het kopje didactiek).

Als leerlingen moeilijkere teksten over complexere onderwerpen gaan lezen, breidt de woordenschat zich uit en daarmee ook de leesvaardigheid. Het is dan ook belangrijk zowel aandacht te besteden aan woordbeelden als woordbetekenissen. Juist voor technisch zwakkere lezers is het van belang, zodat zij tijdens het lezen kunnen compenseren vanuit woordenschat.

Dat houdt in dat woordenschatuitbreiding het in eerste instantie moet hebben van voorlezen, luisteren naar boeken, samen lezen

en zelf lezen. Hieraan verbonden dus ook expliciete interventies, zoals:

- Onbekende woorden bij het voorlezen verklaren/uitleggen
- Achtergrondkennis aanbrengen of aanvullen vóór het voorlezen of zelf lezen
- Veel actief taalgebruik door verhalen te vertellen, te spelen en in gesprek te gaan
- Leerlingen te activeren tot taalgebruik in allerlei activiteiten. Actieve woordenschat is een betere voorspeller voor goede leesprestaties dan passieve (o.a. Snow, Burns, Griffin, 1998)

- Aanleren van strategieën om de betekenis van woorden tijdens het lezen te achterhalen. Denk aan: om het woord zoeken, samen praten, teruglezen, signaalwoorden gebruiken
- Begrippennetwerken laten visualiseren door het maken van grafische representaties: mindmap, woordenkast, paraplu, etc.

In OGO versterken lees-en schrijfactiviteiten elkaar. Woorden zoeken is een belangrijke activiteit die voor het schrijven aan bod komt. Hier is ook direct een connectie met het lezen aan de orde. Door teksten te lezen en daarover te praten met elkaar, kunnen passende woorden boven water komen.

Woordenschat uitgewerkt bij rekenen/wiskunde

Om te kunnen rekenen hebben leerlingen taal nodig. Bij rekenen gaat het natuurlijk ook weer om woorden uit de selectie niet dagelijkse taal, algemene academische begrippen en de domein specifieke taal over rekenen/wiskunde.

Denk bij het groentewinkeltje in de kleutergroepen dan aan:

- Dagelijkse taal: weegschaal, wegen, hoog, laag, open, dicht
- Algemene academische begrippen: hoeveelheid, meer/minder dan, vergelijken
- Reken/wiskunde: per kilo, schatten, bij elkaar optellen

Voor oudere leerlingen die werken met een rekenmethode geldt daarbij dat zij de taal in hun rekenboek goed moeten kunnen begrijpen en ook informatieve teksten die vragen om kennis uit het R/W-domein. Visualisering is daarbij van belang. Denk daarbij aan:

- Zichtbare woordenlijsten die horen bij het R/W onderwerp
- Picto's voor bepaalde denkstappen om eerst te praten en dan te schrijven bij een R/W vraag
- Ondersteunende schema's zoals een matrix, begrippenparaplu etc.

Gebruikte literatuur:

- Beck, L., Mc Keown, Kucan, L. (2010). Bringing words to life. The Guilford Press
- Damhuis, R., Litjens, P. (2003). Mondelinge communicatie - m.n. deel 4: gesprekken om te leren
- Henrichs, F., Leseman, P. (2013). Academische taal in de kleuterklas. In: Tijdschrift voor Orthopedagogiek, 52 (46-56)
- Houtveen, T., Van Steensel, R., de La Rie, S. (2018). De vele kanten van leesbegrip - m.n. hoofdstuk 3: woordenschat
- Nelson, K. (2007). Young minds in social worlds. Harvard University Press, London
- Panofsky, C.P., John-Sterner, V., Blackwell, P.J. (1990). The development of scientific concepts and discourse. In: L.C. Moll (e.a.) Vygotsky and education (251-266)
- Singer, E., De Haan, D. (2013). Speels en vakkundig. SWP - m.n. hoofdstuk 7 en 8
- Van den Branden, K. Woordenschatonderwijs in een schooltaalbeleid. In: Tijdschrift Taal jrg 2, nr 4 (6-13)